

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

ВИПУСКНА РОБОТА

на тему:

**«Інноваційні педагогічні технології у навчальному процесі з
підвищення кваліфікації у сфері цивільного захисту»**

слухача з короткострокового підвищення кваліфікації з питань цивільного захисту викладачі обласних та міст курсів удосконалення керівних кадрів навчально-методичних центрів сфери цивільного захисту

викладач обласних курсів удосконалення керівних кадрів
Навчально-методичного центру цивільного захисту та безпеки життєдіяльності
Київської області
Дем'яненко Михайло Михайлович

Перевірив: _____
(посада, вчений ступінь (звання), прізвище, ініціали)

_____
_____

КИЇВ 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
1. ОСНОВНІ ВИДИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ ТА МЕТОДИ ЇХ ПРОВЕДЕННЯ	2
2. СУЧАСНІ ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ.....	2
2.1 Метод мозкової атаки	2
2.2 «Круглий стіл»	2
2.3 Дискусія.....	2
2.4 Ситуаційний аналіз	2
2.5 Аналіз конкретних ситуацій.....	2
2.6 Метод кейс-стади	2
3. ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ.....	2
3.1. Технологія особистісно зорієнтованого навчання	2
3.2. Технологія проблемного навчання.....	2
3.3. Технологія розвиваючого навчання	2
3.4. Технологія інтерактивного навчання.....	2
3.5. Технологія розвитку критичного мислення	2
3.6. Інформаційні технології	2
4. ВПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС	2
ВИСНОВКИ	2
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	2

ВСТУП

Підвищення кваліфікації у сфері цивільного захисту керівних, управлінських кадрів і фахівців для потреб центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій відіграє ключову роль у загальній системі підготовки населення різних вікових груп, соціальних та професійних кіл до дій у НС.

Ускладнення процесу забезпечення безпеки у НС з'являється при спільному виконанні дій людьми. В цьому випадку можливі варіанти дій залежать від підготовленості кожної людини, її вміння діяти у ситуації, яка склалася, відповідно до завчасно спланованих заходів з реагування на НС.

Чинним законодавством встановлено, що громадяни України зобов'язані вивчати основні способи і правила захисту від наслідків НС. Центральні, місцеві органи виконавчої влади та виконавчі органи рад з цією метою створюють необхідні ресурси та здійснюють управління ними.

Основу таких ресурсів, перш за все, складають педагогічні кадри мережі навчально-методичних установ єдиної системи цивільного захисту, об'єкти навчально-матеріальної бази підприємств, установ і організацій, програмно-методичні матеріали та освітні технології з підготовки населення за відповідними групами та навчальними категоріями.

Якісне проведення функціонального навчання та сприяння органам виконавчої влади і органам місцевого самоврядування у виконанні завдань з підготовки населення до дій у НС можуть забезпечити лише професійно підготовлені педагогічні кадри навчальних закладів та навчально-методичних установ, які встановленим порядком пройшли процедуру сертифікації та отримали право на реалізацію короткострокового, курсового та практичного навчання у сфері цивільного захисту.

Об'єктом дослідження моєї випускної роботи є навчальний процес з підвищення кваліфікації у сфері ЦЗ керівних, управлінських кадрів і фахівців

для потреб центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій.

Предметом дослідження є застосування інноваційних педагогічних технологій у викладанні навчального матеріалу на обласних курсах удосконалення керівних кадрів у сфері цивільного захисту.

Закон України "Про інноваційну діяльність» визначає ключові поняття нової інноваційної моделі: **інновації** новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

По-суті, інновація - це є новий винахід (донині не існуючий, не вживаний у практиці), свого роду ноу-хау. Таким чином, ми можемо говорити про інновації в освіті, науці, техніці, управлінні, мистецтві, праві, бізнесі, культурі виробництва. Всі види інновацій перебувають у стані взаємної вимогливості один до одного, тим самим створюючи єдиний інноваційний механізм.

Використання сучасних технологій - від інформаційних до соціальних - є невід'ємним елементом навчального процесу в освіті й підґрунтям відкриттів у науці. Конкуренція між освітніми та науково-дослідними установами дорівнює тому, наскільки вчасно вони встигають запозичити або створити відповідні технології зі збереженням власних переваг, здобутих раніше. В суспільстві інформації й технологій навчальні заклади не тільки створюють, але й самі змінюються під впливом нових реалій.

Що таке технологія навчання? Згідно з визначенням ЮНЕСКО, це системний метод планування, застосування і оцінки всього процесу навчання і засвоєння знань шляхом врахування людських і технічних ресурсів і взаємодії між ними для досягнення більш ефективної форми навчання.

1. ОСНОВНІ ВИДИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ ТА МЕТОДИ ЇХ ПРОВЕДЕННЯ

Усі ми є свідками того, що світ останнім часом неспізнано змінився і продовжує змінюватися. Двадцять перше століття кидає виклик усьому, що нас оточує. Сьогодні в межах життя одного покоління відбуваються кардинальні зміни, які стосуються всіх напрямів існування людини. Всі ці зміни вимагають від суспільства винахідливості, гнучкості, творчого підходу до розв'язання проблем, вміння застосовувати знання в реальному житті. Однак ці вміння не беруться нізвідки, їх треба формувати і розвивати, в тому числі і ті, що стосуються підготовки слухачів у разі виникнення НС. Тому навчально-методичні центри ЦЗ та БЖД, розуміють значення цих процесів соціуму, несуть особливу відповідальність за вміння пристосовуватись до змін, за формування навичок безпеки життєдіяльності в слухачів.

Сьогодні вимагає кардинальної зміни самого процесу навчання, його форм і методів. Актуальності набуває не засвоєння окремих умінь і навичок, а розвиток індивідуальних особливостей; не педагогічні вимоги, а педагогічна підтримка, співробітництво і діалог керівника заняття з слухачами; не об'єм знань, а цілісний розвиток, саморозвиток особистості слухача, його включення у значиму діяльність та орієнтація на успіх.

У навчальному процесі за програмами короткострокового підвищення кваліфікації цільового призначення використовуються наступні основні види навчальних занять: лекції, практичні, семінарські та виїзні заняття, групові вправи, ділові або рольові ігри, аналіз конкретних виробничих ситуацій, консультації тощо. Вони поєднуються з методами ігрового навчання і контрольньо-перевірочними методами та прийомами самостійної роботи, тобто використовуються в основному активні форми навчання. Перевага тим чи іншим з них надається залежно від теми, мети і завдань заняття, складу слухачів.

Очікуваний результат досягається тоді, коли вдало визначено форму заняття, а викладачеві притаманні висока методична культура, він добре знає аудиторію, тему, вміє використати всі наявні засоби активізації заняття, залучити слухачів до власних роздумів - здобути думку, розгорнути дискусію, дати об'єктивну оцінку участі кожного з них у занятті.

2. СУЧАСНІ ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Серед сучасних інтерактивних методів проведення занять на обласних курсах особливе місце займають *метод мозкової атаки, »круглого столу», дискусії, ситуаційного аналізу, аналізу конкретних ситуацій, метод кейс-стади.*

2.1 Метод мозкової атаки

Метод мозкової атаки – це метод розв’язання невідкладних завдань за короткий час. Сутність методу полягає в тому, що необхідно висловити якнайбільшу кількість ідей за невеликий проміжок часу, обговорити їх та класифікувати. Цей метод використовується для вирішення складних проблем. Метод мозкової атаки можна використовувати в різних видах діяльності: в роботах з малими та великими навчальними групами, командами, індивідуальній роботі.

При організації «мозкової атаки» виходять із пропозиції, що при звичайних прийомах обговорення й рішення проблем виникненню новаторських ідей перешкоджають контрольні механізми свідомості, які сковують потік цих ідей придушенням звичних, стереотипних форм прийняття рішень. Гальмуючий вплив роблять так само страх невдачі, страх виглядати смішним і т.д. При проведенні заняття створюються дві групи: учасники «мозкової атаки» - ті, хто повинен запропонувати нові варіанти рішення потрібного завдання, і члени комісії, які будуть обробляти запропоновані матеріали. У групу генерування ідей спочатку призначається керівник. Він укомплектовує команду. Керівник повідомляє її учасників про суть розв’язуваної проблеми за 2-3 дні до її проведення. Проблема повинна бути позначена як можна чіткіше й всебічно. При проведенні «мозкової атаки» у групі створюється сприятлива атмосфера. Цьому сприяє склад групи, поведження керівника, вибір приміщення, освітлення й т.д. Пропозиції (ідеї) не можна негативно оцінювати ні словом, ні жестом, ні інтонацією. Бажана їхня підтримка й розвиток. Свої думки учасники повинні висловлювати відверто й

вільно. Не треба бентежитися того, що пропозиції можуть бути нереальними. Нерідко саме вони зменшують скутість групи і є першопричиною народження оригінальних ідей. Чим більше ідей, тим краще. Варто прагнути, щоб пропозиції надходили швидко, це зменшує скутість групи.

2.2 «Круглий стіл»

«Круглий стіл»- метод проведення заняття із слухачами, які, як правило, мають досвід роботи, практичну діяльність з питання, що обговорюється. На «круглому столі» слухачі можуть і повинні спробувати обґрунтовано поставити питання по темі обговорення, серйозно аргументувати підходи до їхнього вирішення, а також повідомити про вдалий і невдалий досвід. «Круглий стіл» - це свого роду нарада з обміну досвідом і обговорення практичного досвіду, досягнень і помилок. В такий спосіб слухачі освоюють зміст теми, її ключові проблеми. Є декілька варіантів проведення «круглого столу».

Пасивний варіант – коли кілька викладачів або фахівців розкривають тему, а група слухає. Ця форма застосовується через відсутність попередньої підготовки або при бажанні продемонструвати слухачам професійний рівень обговорення теми.

Інша форма пасивного варіанту – форма «чоловічої розмови», коли кожний із тих, хто бере слово говорить про своє, загальна розмова й обговорення не проводиться, а викладач тільки надає слово й слухає разом з усіма.

Активний варіант «круглого столу» - коли йде саме обговорення, зумівши зав'язати розмову «зі зворотним зв'язком», направляє його. При цьому рекомендується розбити слухачів на групи й спочатку обговорити тему по малих групах (4-6 чоловік), а потім обговорювати спільно. При цьому певні результати надає прийом черговості доповідей з питань теми.

2.3 Дискусія

Дискусія – активний метод проведення занять, покликаний мобілізувати практичні й теоретичні знання, погляди слухачів на проблему, що розглядається.

Дискусія доречна при розгляді спірних питань, але у навчальному процесі може не виникати ситуації спірності трактувань. Із цих причин заздалегідь планувати проведення заняття як дискусію не цілком коректно. Основні передумови використання дискусії в активному навчанні такі: необхідно в складі теми, що досліджуються знайти питання, про які слухачі усвідомлено дотримуються істотно різних точок зору. Це може бути зроблено в ході лекцій і інших занять; варто визначити, чи відносяться ці спірні питання до інтересів, що зачіпають багатьох.

Потрібно уявити собі, наскільки плідною може бути дискусія, насамперед з погляду ефективності навчального процесу, засвоєння програмного матеріалу. Якщо викладач знайде всі ці передумови достатніми, можна застосувати метод дискусії.

У ході дискусії викладач навчає не будь-якої позиції, а вмінню викладати й аргументувати будь-яку позицію, вибрану тим або іншим слухачем. Він повинен допомогти сперечальникам виявити свої сильні сторони, знайти нові вдалі аргументи. Іноді викладачу доводиться імітувати позицію, не представлену жодним із слухачів, однак необхідну «для повноти картини», тому що в житті ця позиція є. Викладач повинен знайти способи змусити слухачів прислухатися один до одного, утягнути їх у загальну суперечку.

2.4 Ситуаційний аналіз

Ситуаційний аналіз полягає в тому, що слухачі, ознайомившись з описом проблеми, самостійно аналізують ситуацію, діагностують проблему й надають свої ідеї й рішення в дискусії з іншими слухачами.

Залежно від характеру висвітлення матеріалу використовуються ситуації – ілюстрації, ситуації-оцінки й ситуації – вправи.

Ситуація-ілюстрація містить у собі приклад з управлінської практики (як позитивний, так і негативний) і спосіб рішення ситуації.

Ситуація – оцінка являє собою опис ситуації й можливе вирішення в готовому виді: потрібно тільки оцінити, наскільки воно правомірно й ефективно.

Ситуація – вправа полягає в тому, що конкретний епізод управлінської діяльності підготовлений так, щоб його рішення вимагало яких-небудь стандартних дій, наприклад розрахунку нормативів, заповнення таблиць, використання юридичних документів.

У навчальному процесі найчастіше використовуються три види ситуацій:

- ситуація відома: для її вирішення є конкретні зразки, у цьому випадку метод вирішення ситуації стандартний;
- ситуація подібна: у цьому випадку її необхідно зрівняти з іншими подібними ситуаціями; подібні ситуації не завжди аналогічні, але в той же час
- можуть мати єдину основу, яку можна видозмінювати, наближаючи до розглянутої ситуації;
- невідома ситуація: така ситуація не зустрічалася в практичній діяльності, і її не можна зрівняти з яким-небудь зразком, а необхідно знайти новий метод її вирішення.

Ситуаційний аналіз включає метод аналізу конкретних ситуацій, метод «кейс - стаді», метод «інциденту», розбір ділової кореспонденції («баскет-метод»)

2.5 Аналіз конкретних ситуацій

Аналіз конкретних ситуацій – найбільш прийнятний в умовах курсового навчання метод ситуаційного аналізу – традиційний аналіз конкретних ситуацій, що включає глибоке й детальне дослідження реальної або імітованої ситуації.

Використання методу аналізу конкретних ситуацій дозволяє вирішити наступні навчальні цілі: розвиток аналітичного мислення, застосування аналізу в динаміку, оволодіння практичних навичок роботи з інформацією: вичленовування, структурування й ранжирування за значимістю проблем; вироблення управлінських рішень; освоєння сучасних управлінських рішень; освоєння сучасних управлінських і соціально-психологічних технологій; розширення комунікативної компетентності; формування здатності вибору

оптимальних варіантів ефективної взаємодії з іншими людьми; стимулювання інновації; підвищення мотивації до навчання теорії проблеми.

2.6 Метод кейс-стади

Метод кейс -стади ототожнюють із методом конкретної ситуації в цілому, однак, він один з найбільш популярних варіантів цього методу. Кейс - опис ситуації, зокрема, про історію утворення, організаційному становленні систем, їхньому розвитку, результатах у діяльності. У перекладі з англійського кейс - це випадок (не плутати з іншим його перекладом - валіза, сумка). Таким чином, кейс-стади - це форма занять із використанням кейсу, випадку.

Деякі автори вважають, що кейс-стади являє собою стислу в часі ділову гру. Його тимчасова обмеженість обумовлена заданістю ситуації й припускає аналіз конкретно виписаної ситуації в межах суворо встановленого навчального сценарію. Конкретна ситуація припускає знання й закріплення на практиці раніше пройденого матеріалу.

У будь-якому виді навчальних занять викладачі, майстри виробничого навчання повинні застосовувати кілька методів навчання в різних комбінаціях. Застосування певних методів навчання залежить від завдання та умов кожного виду занять.

Що ж потрібно зробити для розширення застосування ситуативної методики у функціональному навчанні?

Перш за все, необхідно змінити саму стратегію навчання, яка повинна бути орієнтована не на отримання певних знань, а на вироблення навичок активної і ефективної поведінки в реальних надзвичайних ситуаціях. Потрібна принципово інша доктрина-доктрина модернізації особистості керівника.

Така стратегія потребує вирішення двох важливих завдань:

- по-перше, зміни змісту, форм і методів навчального процесу;
- по-друге, створення концепції, програми і організаційної системи виховання, яка повинна бути орієнтована на формування сучасного типу керівника.

Вирішення першого завдання потребує якісної зміни у формах навчання, що передбачає збільшення часу на практичні заняття, в основі яких повинен лежати кейс-метод. При цьому скорочення лекційного матеріалу повинно супроводжуватися його ущільненням з точки зору викладу понятійного апарату, методології, основних концептуальних підходів, тенденцій і закономірностей, аналізу і оцінки передового досвіду.

Вирішення другого завдання потребує побудови моделі керівника з погляду знань, умінь, навичок, світоглядних позицій, ставлення до кар'єри, цінностей, установок і мотивів діяльності.

Використання методу кейс потребує відповідної підготовки як слухачів, так і викладачів.

Кейси – це педагогічний ресурс, універсальний засіб для вивчення різноманітних дисциплін, які характеризуються тим, що вони передбачають пошук відповіді на проблемні питання. Кейси спрямовані не на отримання готових знань, а на «створення» нових знань, що передбачає співтворчість слухача і викладача. Останній виступає у ролі координатора процесу навчання. Разом з тим, результатом кейсу є не лише оволодіння певними знаннями, але й набуття професійних навичок, цінностей.

Перевага кейс-методів над традиційними методами, що застосовуються в навчальному процесі, незаперечна. Кейс-метод дозволяє зацікавити слухача процесом навчання, формує інтерес до конкретної навчальної дисципліни, сприяє активному засвоєнню знань та навичок.

Отже, кейс-підхід має сприяти вдосконаленню здатності виділяти проблеми та приймати ефективні рішення. За допомогою кейс-методів викладач навчає слухачів **аналізувати та розробляти програми дій, що у майбутньому дозволить впевнено діяти в реальній ситуації**. Кейси допомагають у перенесенні навчального середовища з аудиторії на робочі місця, що дозволяє слухачам: краще усвідомлювати власні пріоритети та цінності, які мають відношення до їх професійної діяльності; визначати класи

більш чи менш типових ситуацій; використовувати широкі можливості для аналізу, оцінювати альтернативні управлінські рішення.

Основними вимогами до кейсів є:

- достатність даних для аналізу ситуації і прийняття рішення;
- можливість внесення додаткових даних в умови, що призводять до зміни стратегічних і тактичних рішень;
- багатоваріантність досягнення поставлених цілей;
- обґрунтований вибір дисципліни або групи дисциплін, в яких доцільно використовувати кейс-стаді;
- **кейси повинні бути реалістичними**, проте не обтяженими деталями;
- пов'язані з матеріалом, що вивчається;
- пропонувати розгляд робочих ситуацій, з якими стикаються працівники в конкретних умовах;
- пропонувати множинність розв'язків;
- вдосконалювати майстерність слухачів у вирішенні проблем;
- вдосконалювати практичні навички;
- спрямовувати на пошук відповідних шляхів вирішення проблеми;
- навчати можливій реакції на різноманітні ситуації.

Якісним вважається кейс, який відповідає **наступним характеристикам**: вміло сформульованою історією, стосуватися важливої проблеми, описувати драматичну ситуацію з прийняттям критичного рішення, містити конкретні порівняння, надавати можливість для узагальнення висновків, мати центрального героя, давати змогу оцінити ефективність вже прийнятих раніше рішень, бути оптимальним за розміром, містити оптимальний обсяг інформації, мати багатоваріантність вирішення проблеми, забезпечувати зацікавленість аудиторії при вирішенні поставленого завдання, стимулювати до роботи в групах, вчити комунікаційній роботі, формувати лідерські якості.

При проведенні кейс-методів в навчальних цілях можна визначити їх **основні завдання** таким чином:

- самореалізація слухачів;
- вибір інформації, яка сприяє прийняттю виваженого рішення з проблеми, що розглядається;
- підвищення рівня засвоєння матеріалу дисципліни;
- формування навичок прийняття управлінських рішень;
- набуття навичок роботи в команді креативного мислення.

3. ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Технологія вказує на конкретні способи і засоби здійснення професійної діяльності, з іншої сторони - на результати. Ступінь досягнення за допомогою зазначених засобів і дій характеризує майстерність керівника заняття.

Термін «інновація» означає внесення в навчальний процес нового (факти, методи, прийоми), що покращує діючу систему підготовки слухачів.

На даний момент відомо ряд педагогічних технологій, які дозволяють керівнику заняття виконувати завдання підготовки слухачів до дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

3.1. Технологія особистісно зорієнтованого навчання

Мета особистісно зорієнтованого заняття - створення умов для розвитку пізнавальної діяльності слухачів.

Засоби для досягнення цієї мети:

- використання різноманітних форм та методів організації навчальної діяльності, що дозволяють розкрити суб'єктивний досвід слухачів;
- створення атмосфери зацікавленості кожного слухача в роботі навчальної групи;
- стимулювання слухачів до висловлювань, до застосування різних способів виконання завдань без страху помилитися, дати неправильну відповідь;
- використання в процесі заняття дидактичного матеріалу, що дозволяє слухачеві вибрати найбільш для нього значущі вид та форму навчального змісту;
- оцінка діяльності слухача не тільки за остаточним результатом (правильно - неправильно), але й за процесом його досягнення (оригінальність, самостійність);
- заохочення прагнення слухача знаходити свій спосіб роботи (вирішення завдання), аналізувати методи роботи інших слухачів у процесі групових вправ та практичних занять;

- створення педагогічних ситуацій спілкування на занятті, що дозволяють кожному слухачеві виявляти ініціативу, самостійність, вибірковість у способах роботи, створення обстановки для природного самовираження слухачів;

- повідомлення на початку заняття не лише теми, але й методів організації навчальної діяльності на занятті;

- обговорення в кінці заняття не тільки того, що засвоїли, чим оволоділи, але й організації навчальної діяльності на занятті;

- обговорення в кінці заняття не тільки того, що засвоїли, про що дізналися, але й того, на що сподівалися (не сподівалися), що б хотілося виконати ще раз;

- завдання на самостійну роботу не лише називається, визначається тема та обсяг, але й детально пояснюється спосіб раціональної організації самостійної роботи.

Особистісно-орієнтована технологія навчання - це організація такої системи взаємодій між учасниками процесу навчання, при якому найбільш повно використовуються індивідуальні особливості кожного, визначаються перспективи подальшого розвитку й гармонійного вдосконалення особистості.

Етапи цієї технології наступні:

1. Орієнтації.
2. Визначення мети.
3. Проектування.
4. Організації виконання плану діяльності.
5. Контрольно-оцінювальний етап.

Особистісно-орієнтована технологія враховує:

- рівень освіти, трудовий та життєвий досвід;
- індивідуальні особливості;
- віковий період.

Особистісно-орієнтована технологія сприяє формуванню:

- культури пошуку і праці;

- захоплення;
- дослідницького стиля;
- упевненості;
- самостійності;
- ініціативності;
- творчості.

Отже, основна ознака цього процесу - орієнтація на слухача. А гуманістична позиція викладача полягає в тому, щоб прийняти особистість такою, якою вона є, і включати у своє спілкування її життя у всіх проявах та стати його співучасником.

Враховуючи це, виходячи з інтересів слухача, рівня його знань та вмінь, слід коригувати освітній процес, особливу увагу звертати на розвиток критичного мислення. А це вже здатність самостійно аналізувати інформацію; уміння бачити помилки або логічні порушення у твердженнях партнерів; аргументувати свої думки, змінювати їх, якщо вони неправильні; розпізнавати пропаганду; наявність розумової долі скепсису, сумнівів; прагнення до пошуку оптимальних рішень; мужність, принциповість, сміливість у відстоюванні своїх позицій, відкритість до сприйняття інших поглядів.

Критичне мислення - це звичка мозку мислити та розуміти, схильність кожної особистості мати широкий світогляд, бути допитливим та прагнути переосмислювати здобуту інформацію у світлі нових даних.

Етапами критичного мислення є:

- оцінка, синтез, аналіз, використання, розуміння та знання;
- сприйняття інформації (можна використовувати різні джерела інформації);
- аналіз висновків – інформації;
- зіставлення із протилежними точками зору;
- розробка системи доказів на підтримку відповідної точки зору;
- прийняття рішення, яке ґрунтується на доказах.

Одним із найефективніших видів навчальних занять на курсах, які дають змогу реалізувати особистісно-орієнтовану технологію підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації керівних та управлінських кадрів є групова вправа та ділова (штабна) гра.

Групова вправа - вид навчального заняття, який використовується під час вивчення навчальних модулів з основ управління, організації та дій під час надзвичайних ситуацій, підготовки та застосування сил цивільного захисту. Вони мають за мету прищеплення слухачам навичок з прогнозу та оцінки обстановки, розрахунку необхідних сил і засобів для проведення рятувальних та інших невідкладних робіт, управління заходами з мінімізації та ліквідації наслідків НС. Групова вправа проводиться у навчальних аудиторіях з використанням макетів, карт, схем місцевості або обчислювальної техніки кабінету інформаційних технологій навчання.

Суть групової вправи полягає в тому, що всі слухачі, об'єднані в навчальну групу, призначаються і виконують обов'язки за однією і тією самою службовою посадою в умовах утвореної керівником обстановки.

Ділова (штабна) гра - застосовується як метод активного навчання слухачів з метою вироблення в них навичок прийняття управлінських рішень за надзвичайних ситуацій, а також як засіб тестування здібностей. Елементи ділової гри: розподіл за ролями, змагання, особливі правила тощо. Ділова гра забезпечує високий рівень наближення до реальності, пластичне відтворення ситуації. Проводиться у навчальних аудиторіях, оснащених необхідними технічними засобами навчання, або навчальному кабінеті інформаційних технологій на підставі як реальних планів цивільного захисту, так і спеціально утвореної викладачами обстановки. Слухачі завчасно поділяються на малі групи, у складі яких виконують обов'язки за різними посадами в системі цивільного захисту.

3.2. Технологія проблемного навчання

В основі технології проблемного навчання - створення керівником заняття самостійної пошукової діяльності слухачів із розв'язання навчальних

проблем, у ході якої формуються нові знання, уміння, навички та розвиваються здібності слухача, активність, зацікавленість, ерудиція, творче мислення та інші особисто значущі якості.

Під час проблемного навчання керівник заняття не передає знання в готовому вигляді, а ставить перед слухачем завдання (проблему), зацікавлює його, викликає в нього бажання знайти спосіб її розв'язання.

Навчання стає більш реальним і цілеспрямованим, коли застосовуються не репродуктивні, а проблемні технології, основою для яких слугує моделювання навчально-професійних дій та ситуацій, повсякденної діяльності, їх розгляд, аналіз та оцінка, проведення семінарів, дискусій тощо. Проблемні технології створюють обстановку реальної практики розв'язання конкретних задач у НС і ставлять слухачів в реальну роль, дозволяють їм самостійно і творчо засвоювати необхідні знання, приймати обґрунтовані рішення, брати на себе відповідальність за їх виконання та наслідки.

Досвід і практика переконують, що пізнавальна необхідність виникає у слухачів тоді, коли вони не можуть досягнути мети за допомогою відомих їм способів дій, знань. Ця ситуація і називається проблемною, вона допомагає дати необхідний напрямок думок і тим самим створити внутрішні умови для засвоєння нового матеріалу, забезпечити таким чином можливість керування з боку викладача цим процесом. Ось чому під час проведення занять проблемну ситуацію слід розглядати як центральну ланку навчання.

Зважаючи на результати наукових досліджень, процес проблемного навчання можна звести до таких основних характерних етапів: виникнення (постановка) проблемної ситуації; усвідомлення сутності протиріччя і постановка проблеми (формулювання проблемного завдання); пошук способу вирішення проблемної ситуації шляхом інтеграції здогадок, гіпотез і т. інше з намаганням відповідного обґрунтування; доведення гіпотези; перевірка вірності вирішення проблемної ситуації. При цьому, творчість слухачів полягає в опрацюванні неповних, суперечливих даних та доведенні їх в якісно нові знання та вміння для прийняття ефективних рішень.

Проблемна ситуація - це ситуація, яка виникає внаслідок такої організації керівником заняття взаємодії з слухачем та з об'єктом пізнання, яка допомагає виявити пізнавальне протиріччя. Проблемна ситуація характеризується інтелектуальним ускладненням і потребою розв'язувати його. Сутність пізнавального протиріччя міститься у неможливості за допомогою тих знань і способів діяльності, якими володіють слухачі, вирішити протиріччя, що виникли.

Проблемні ситуації зручно створювати під час мотивації, використовуючи різні цікаві факти.

Наприклад:

1 Повінь приносить не тільки великі руйнування будівель та інших комунікацій, а й несуть загрозу життю і здоров'ю людині.

2 Які необхідно виконати заходи по захисту населення при наближенні повені?

3.3. Технологія розвиваючого навчання

Технологія розвиваючого навчання - це активно - діяльнісний спосіб навчання, під час якого враховуються та використовуються природні закономірності індивідуального розвитку слухача. Сучасна система навчання вимагає від керівника заняття нових підходів до охоплення великого обсягу інформації. Неможливо одній людині знати все, навіть у вузькій сфері знання. Слухачі ж повинні мати зовсім інші навички: думати, розуміти суть речей, осмислювати ідеї та концепції і вже на основі цього вміти шукати потрібну інформацію аналізувати її та застосовувати в конкретних умовах, формулювати й вистояти свою думку. Слухачі повинні не тільки пізнавати світ, а й навчилися думати, аналізувати, систематизувати, знаходити компроміси, виділяти головне, критично ставитися до будь-яких аргументів, вміти відстоювати свою позицію.

3.4. Технологія інтерактивного навчання

Інтерактивне навчання - це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету створити комфортні умови

навчання, за яких кожен слухач відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність.

Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх слухачів, де і слухач, і керівник заняття є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації.

Інтерактивні технології умовно поділяються на чотири групи:

3.4.1 Кооперативного навчання:

- навчання в парах;
- ротаційні (змінювані) трійки;
- два-чотири-всі разом;
- «карусель».

3.4.2 Кооперативно - групового навчання:

- обговорення проблеми в загальному колі;
- мікрофон»;
- незавершені речення;
- мозковий штурм;
- навчаючись - учусь;
- кейс-метод;
- вирішення проблеми.

3.4.3 Ситуативного моделювання:

- симуляції;
- спрощене судове слухання;
- розігрування ситуацій за ролями.

3.4.4 Опрацювання дискусійних питань:

- метод-прес;
- «займи позицію»;
- «зміни позицію»;

- неперервна шкала думок;
- дискусія;
- дебати.

Ставлення до використання інтерактивних технологій на занятті досить неоднозначне. Частина педагогів вважають їх прогресивним кроком у розвитку педагогічного процесу. Існує також думка, що такі технології є компромісом зі слухачами, які не хочуть і не бажають наполегливо працювати. Однак, незаперечно, що саме інтерактивні технології підвищують зацікавленість слухачів до предмета, розвивають творчість, навчають працювати з різними джерелами знань.

3.5. Технологія розвитку критичного мислення

Технологія розвитку критичного мислення формує творче мислення, сприяє розвитку креативності. Критичне мислення необхідне під час розв'язання проблемних задач, формулювання висновків, оцінювання та прийняття рішень.

Сприймання, розуміння, усвідомлення та засвоєння навчальної інформації вимагає активної розумової діяльності, у тому числі критичного мислення. Критичне мислення - складний процес, який починається з ознайомлення з інформацією, а закінчується прийняттям рішення. Критичне мислення проявляється:

- у здатності людини самостійно аналізувати інформацію;
- умінні бачити помилки або логічні порушення у твердженні різних авторів;
- умінні аргументувати свої думки (змінювати їх, якщо вони неправильні, і відстоювати, якщо вони вірні);
- у прагненні до пошуку оптимальних і аргументованих рішень.

3.6. Інформаційні технології

Інформаційна технологія в навчально-виховному процесі - це поєднання традиційних технологій навчання і технологій інформатики. Найсучаснішим

комп'ютерним засобом навчання є мультимедіа, що ґрунтується на спеціальних апаратних і програмних засобах.

Однією з беззаперечних переваг засобів мультимедіа є можливість розроблення на їх основі інтерактивних комп'ютерних презентацій.

Проведення занять при комплексному застосуванні традиційних та мультимедійних технологій забезпечує набуття слухачами не тільки глибоких та міцних знань, а й вміння розвивати інтелектуальні, творчі здібності, самостійно набувати нових знань та працювати з різними джерелами інформації.

4. ВПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Розробка та впровадження сучасних освітніх технологій потребує нових підходів до управління, залучення до традиційної системи навчання і виховання принципово нових елементів, оскільки цей процес не зводиться лише до збільшення суми знань та розвитку слухачів, а передбачає досягнення нової якості організації навчально-виховного процесу, урахування сучасних підходів до індивідуального розвитку.

Як показують спеціальні дослідження, використання комп'ютера в навчальному процесі сприяє розв'язанню таких дидактичних завдань:

1. Комп'ютер використовують як допоміжний засіб для розв'язання існуючої системи дидактичних завдань.

2. Комп'ютер може бути засобом навчання, на який покладено вирішення окремих дидактичних завдань при одночасному збереженні структури, мети й завдань без машинного способу навчання.

3. Комп'ютер вирішує нові дидактичні завдання, які не вдається розв'язати традиційними способами.

Особливої актуальності в навчально-виховному процесі набуває створення розвивальної ситуації. Основним функціональним полем розвивальної ситуації є практичні заняття, де взаємодіють викладач та слухач.

Впровадження нових технологій в навчальний процес завжди вважалося прогресивним кроком і підвищувало мотивацію навчання. Сьогодні до інноваційних технологій можна віднести і використання комп'ютерних моделюючих систем, і впровадження ситуаційних, так званих, кейсових технологій, і вирішення фахових завдань за допомогою комплексного використання знань.

Ефективне використання комп'ютера в навчально-виховному процесі залежить від програмного забезпечення. Програми, що можуть використовуватись під час занять поділяються на:

- навчальні - спрямовують навчання залежно від наявного рівня знань й індивідуальних здібностей слухачів, а також сприяють засвоєнню нової інформації;
- діагностичні (тестові) - призначені для діагностування, перевірки й оцінювання знань, умінь, навичок і здібностей;
- тренувальні - розраховані на повторення і закріплення пройденого матеріалу;
- моделюючі - відображають основні елементи і типи функцій, моделюють певну реальність;
- бази даних - сховища інформації з різних галузей знань, у яких за допомогою запитів на пошук знаходять необхідні відомості;
- інструментальні програми засобів - забезпечують виконання конкретних операцій, наприклад оброблення текстів, складання таблиць, редагування графічної інформації.

Сучасні освітні технології можуть класифікуватись як:

- презентаційні;
- доставки;
- взаємодії.

Презентаційні технології включають:

- книги та друковані матеріали;
- електронні тексти та публікації;
- комп'ютерні навчальні програми;
- мультимедіа;
- телебачення;
- радіо;

Сьогодні найбільш поширеним використанням комп'ютерних технологій на курсах є мультимедійний супровід навчальних занять. Мультимедійний супровід - це сучасна комп'ютерна технологія, що дозволяє об'єднувати в одній комп'ютерній програмно-технічній системі текст, звук, зображення, графічне зображення та анімацію. Мультимедійний супровід навчального заняття -

найскладніший вид інформаційного забезпечення вивчення теми, що створюється, зазвичай, викладачем як електронний супровід насамперед для унаочнення лекції чи то кожного, визначеного педагогом, виду навчальної діяльності тих, хто навчається, спланованого на практичному (тренінговому) навчальному занятті.

Мультимедіа-технології дозволяють інтенсифікувати навчальний процес, стимулювати розвиток мислення та уяви слухачів, збільшувати обсяг навчального матеріалу для творчого засвоєння і використання його слухачами, формувати дослідницькі, пошукові уміння, уміння приймати оптимальні рішення, викликати зацікавленість та позитивне ставлення до навчання.

Мультимедіа розуміється як сучасна комп'ютерна технологія, що дозволяє об'єднати в комп'ютерній системі текст, звук, відеозображення, графічні зображення й анімацію. Використання віртуальної реальності у педагогічному процесі породжує ефект присутності, а це робить можливим змінити всю систему навчання й виховання. Виникає можливість багато інформаційних матеріалів передавати слухачам через їх безпосереднє зіткнення з досліджуваними об'єктами і явищами, моделювати конкретні ситуації, у яких слухачеві треба буде приймати якісь рішення та діяти відповідно до обставин. Звідси стає очевидним, що дидактичні можливості мультимедійних засобів навчання зростають в міру розвитку їх техніко-технологічного та програмно-методичного рівня.

Мультимедійні засоби навчання є невід'ємним компонентом практично будь-якої сучасної методичної системи.

Використання мультимедіа сприяє:

- індивідуалізації навчального процесу з урахуванням рівня підготовленості, здатностей, інтересів і потреб слухачів;
- зміні характеру пізнавальної діяльності слухачів у бік її більшої самостійності та пошукового характеру;
- стимулюванню прагнення слухачів до постійного самовдосконалення та готовності до самостійного перенавчання;

- підвищенню гнучкості, мобільності навчального процесу, його постійному й динамічному відновленню;

Можна виділити наступні особливості даної технології:

- якість зображення – яскраве, чітке і кольорове зображення на екрані;
- зручне пояснення виду роботи з різним приладдям;
- легке усунення недоліків і помилок у слайдах;
- детальне пояснення матеріалу або розгляд лише базових питань теми залежно від підготовленості слухачів;
- коригування темпу й об'єму навчального матеріалу;
- достатньо добре освітлення під час демонстрації презентації робочого місця слухача;
- значне підвищення рівня використання наочності на занятті;
- зростання продуктивності заняття;
- встановлення інтеграції;
- можливість організації проектної діяльності під керуванням викладачів;

Засоби зберігання і відтворення навчальної інформації – забезпечують потрібну наочність у навчанні, а також можливість багаторазового відтворення спеціально переробленої навчальної інформації, яка відбиває сутність об'єктів, процесів і явищ, що вивчаються.

Засоби моделювання (геометричні, фізичні й математичні моделі) дають можливість не тільки демонструвати об'єкти й процеси, що вивчаються, а й досліджувати їх. Особливе значення фізичні й математичні моделі мають для вивчення динамічних систем і процесів.

Засоби контролю (самоконтролю) забезпечують автоматизацію процесу перевірки ступеня засвоєння навчальної інформації й оцінювання знань, що дає викладачу можливість оперативно виявляти рівень сприймання матеріалу одночасно кожним окремим слухачем, зробити контроль масовим і об'єктивним, відтворювати його багато разів у стандартних умовах навчальної дійсності.

Засоби самонавчання синтезують характерні особливості всіх попередніх і призначаються для реалізації потенціальних можливостей мультимедійного навчання. За їх допомогою забезпечується сприймання навчальної інформації, контроль і самоконтроль за правильним засвоєнням її, а також опосередковане керування пізнавальною діяльністю слухачів.

Візуально-спостережні засоби. Корисні візуальні матеріали складаються з об'єктів, моделей, діаграм, таблиць, графіків, анімації, карт, глобусів і таблиць, що посилаються на ілюстративні топографічні вказівки, малюнків, слайдів, фільмів, рухливих малюнків та телебачення. Такі заходи, як демонстрація, експеримент та творчі вправи є частиною візуально-спостережних засобів. Ефективним засобом навчання є відеозасоби, які відіграють значну роль у мотивації слухачів до оволодіння професійною компетентністю, але, при всіх можливостях відеозапису, центральною фігурою на занятті залишається викладач, який повинен організувати активне сприйняття фільму чи його фрагмента.

У цілому слід відмітити, що малюнки та діаграми, експерименти та спостереження – все це використовується для конкретних цілей: узагальнення, абстрагування і пояснення, що є основними критеріями навчання. Проте для досягнення ефективності навчання використання візуально-спостережних засобів повинно супроводжуватися поясненнями викладача. Він повинен запропонувати детальні розробки, уточнення та обговорення наочного матеріалу, що допоможе слухачам зробити належні висновки та правильно тлумачити побачене. У деяких випадках візуальні матеріали можуть навіть бути перешкодою на шляху до адекватного розуміння матеріалу.

Використання мультимедійних засобів є необхідною ланкою у роботі творчого викладача тому, їх арсенал дидактичних можливостей дуже великий. Стисло його можна визначити так:

- урізноманітнення форм подання інформації, навчальних завдань;
- забезпечення зворотного зв'язку, широкі можливості діалогізації навчального процесу;

- широка індивідуалізація процесу навчання, розширення поля самостійності;
- широке застосування ігрових прийомів;
- активізація навчальної роботи слухачів, посилення їх ролі як суб'єкта навчальної діяльності;
- посилення мотивації навчання.

Отже, різні види мультимедійних засобів навчання дозволяють моделювати умови навчальної діяльності, реалізовувати їх у різноманітних тренувальних вправах ситуативного характеру.

Кожен із вказаних видів сприяє більш раціональній діяльності викладача на певному етапі навчального процесу, розширюючи її можливості, а за умови методично правильного використання – й економії часу, інтенсифікуючи тим самим весь педагогічний процес.

Для забезпечення ефективності мультимедіа у навчанні, потрібно відзначити що:

- якість програмного забезпечення навчального курсу не єдина мета;
- монітор не може замінити дошку;
- LibreOffice Impress (Power Point) не може зайняти місце думки слухачів;
- традиційні методи і засоби навчання не можна ігнорувати;
- мультимедійними технологіями не варто зловживати.

Практикою доведено, що мультимедійні технології як засоби навчання можна використовувати при проведенні різного типу занять. Наприклад, у процесі читання лекцій застосовуються презентації, що містять різні види інформації: текстову, звукову, графічну, анімації. Популярними є електронні підручники. На практичних заняттях - використання тестових програм для закріплення і контролю знань.

Мультимедійні засоби навчання є універсальними, оскільки можуть бути використані на різних етапах заняття:

- під час мотивації як постановка проблеми перед вивченням нового матеріалу;
- у поясненні нового матеріалу як ілюстрації;
- під час закріплення та узагальнення знань;
- для контролю знань.

Отже, впровадження та застосування мультимедіа технологій в навчальний процес - важлива дидактична умова формування особистісних якостей слухачів. Це дозволяє викладачу отримати ефективний інструмент педагогічної праці, що підсилює реалізацію її функцій, дозволяє підготувати їх до майбутнього навчання на обласних курсах, сформувати в слухачів високі професійні якості, шляхом активізації інтересу до навчання, одержати необхідні знання.

Таким чином, виконання зазначених завдань сприяє вдосконаленню навчального процесу, якісній організації навчального процесу та формуванню високих морально-вольових та особистісних якостей слухачів.

Але з переходом на безкоштовні комп'ютерні програми на базі Linux виникає дуже багато запитань.

ВИСНОВКИ

Навчально-методичний центр цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Київської області готовий впроваджувати сучасні педагогічні технології, популярними серед яких є комп'ютерне та дистанційне навчання, навчання із залучення інтерактивних методик, навчання за технологією тренінгу. Тому що сьогодні вже неможливо викладати дисципліни традиційно, коли у центрі навчального процесу знаходиться викладач, а слухачі сприймають матеріал, слухають пояснення на лекціях або звітують на семінарських і практичних заняттях, виконують контрольні завдання, складають заліки, одержують оцінки за ті знання і навички, які набули у процесі навчання.

Впровадження інтерактивних методик у викладання фахових дисциплін дає змогу докорінно змінити ставлення до об'єкта навчання, перетворивши його на суб'єкт. Слухач стає співавтором лекції, семінарського заняття тощо. Підхід до слухача, який знаходиться у центрі процесу навчання, ґрунтується на повазі до його думки, на спонуканні до активності, на заохоченні до творчості, добре відомий ще з праць Л.Виготського, П.Гальперіна, В.Шаталова, В.Дяченка, С.Шевченка, Ш.Амонашвілі та інших. Він полягає насамперед у підвищенні навчально-виховної ефективності занять і, як наслідок, у значному зростанні рівня реалізації принципів свідомості, активності та якості знань, умінь і навичок, які набули слухачі. У працях зарубіжних педагогів цей новий підхід має назву навчання за методом участі, кооперативне навчання, коли створюється можливість обговорення кожної проблеми, доведення, аргументування власного погляду. Це сприяє не лише глибшому розумінню навчального матеріалу, а й розвитку мислення та мовлення.

Інтерактивні методи навчання дозволяють зробити заняття незвичайними, більш насиченими і цікавими.

Перетворення традиційних лекцій на інтерактивні - це впровадження коротких запитально-відповідних співбесід зі слухачами протягом лекції.

Технологія інтерактивного навчання - це організація навчального процесу, яка передбачає участь кожного у процесі пізнання: або слухач має конкретне завдання, за виконання якого він повинен відзвітуватись, або від його діяльності залежить якість виконання поставленого перед групою завдання. Такі технології охоплюють результат навчання, окремі інтерактивні методи і прийоми, що стимулюють процес пізнання, а також умови і процедури, за допомогою яких можна досягти запланованих результатів. Порівняння різних методів навчання дозволяє стверджувати, що саме інтерактивне навчання дозволяє слухачам стати іншими – вільними, розкріпаченими, оптимістично налаштованими, готовими до подолання труднощів навчання та життя, стійкішими до стресів. Інтерактивні методи навчання дозволяють слухачам:

- ґрунтовно аналізувати навчальну інформацію, творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу;
- навчитись формулювати власну думку, правильно її виражати;
- доводити свою точку зору, аргументувати, дискутувати;
- навчитись слухати іншу людину;
- учитись будувати конструктивні відносини у групі;
- розвивати навички проектної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих робіт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кодекс цивільного захисту України.
2. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2013 р. N 819 «Про затвердження Порядку проведення навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту»
4. С.І. Осипенко, А.В. Іванов Організація функціонального навчання у сфері цивільного захисту
5. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. /Ілона Миколаївна Дичківська. — К. : Академвидав, 2004. — 352 с.
6. Г.П. П'ятакова , Н.М. Заячківська Сучасні педагогічні технології та методики їх застосування у вищій школі.
7. О. Пометун, Л. Пироженко Інтерактивні технології навчання: теорія і практика – К., 2002 -136.
8. А.С. Нісімчук О.С.Падалка, О.Г. Шпак Сучасні педагогічні технології К., 2000 -368 ст.
9. Петренко В. Концептуальні засади реалізації в Україні принципів і завдань Болонського процесу: сумісність та порівнянність систем вищої освіти: науково-методичний збірник //Кол.авт.- К.: науково-методичний центр вищої освіти, 2003.- Вип.34.
10. За редакцією Назимко П.С. Підвищення кваліфікації державних службовців: збірник наукових праць // УАДУ // - Київ 1999
11. Сурмін Ю.П. Метод аналізу ситуацій (Case study) та його навчальні можливості. Глобалізація і Болонський процес: проблеми і технології: Колективна монографія: К.:МАУП, 2005.
12. Ибрагимов Г.И. Инновационные технологии обучения в условиях реализации компетентностного подхода.
13. Г. И. Ибрагимов // Инновации в образовании. – 2011. – № 4. – С. 4-1

14. Підласий І.П. Діагностика та експертиза педагогічних проектів : навчальний посібник / І.П.Підласий. – К. : Україна, 1989. – 343 с.

15. Ягоднікова В.В. Кейс-метод як форма інтерактивного навчання майбутніх фахівців. – [http://www.rusnauka.com/i_N10_2008 Pedagogika 25496.dok.htm](http://www.rusnauka.com/i_N10_2008_Pedagogika_25496.dok.htm).